

Прегледни рад

УДК: 316.74:316.36(497.115)

398.3(=163.41)(497.115)

DOI: 10.5937/zrffp56-61048

УТИЦАЈ КУЛТУРНИХ ОБРАЗАЦА НА ПОРОДИЧНЕ ОДНОСЕ У СРПСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Марина Д. ПЕТРОВИЋ¹

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Лепосавић (Србија)

¹ marina.mijatovic@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4370-7690>

Примљен: 25. 8. 2025.
Прихваћен: 23. 6. 2026.

УТИЦАЈ КУЛТУРНИХ ОБРАЗАЦА НА ПОРОДИЧНЕ ОДНОСЕ У СРПСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ²

Кључне речи:
културни обрасци;
породични односи;
Косово и Метохија;
обичајно право;
друштвене
промене;
социологија права.

Сажетак. Породица, као основна друштвена ћелија, представља кључно место преношења културних образаца и вредносних система. Овај процес је у српским заједницама на Косову и Метохији обликован специфичним историјским, политичким и безбедносним околностима које условљавају стабилност и начин функционисања породичних односа. Рад се бави анализом утицаја традиционалних културних образаца на обликовање брачних, родитељских и наследно-правних односа, са посебним освртом на колизију између обичајног права и савременог законодавства. Истраживање је усмерено на утврђивање начина на који традиционалне норме, засноване на патријархалном моделу, утичу на позицију појединих чланова породице, расподелу улога и механизме решавања конфликта.

² Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије бр. 451-03-33/2026-03 од 29. 1. 2026. године.

Увод

Породица се у научној литератури препознаје као основна ћелија једног друштва, која, осим биолошке и социјализацијске функције, има и улогу у преношењу културних вредности, норми и идентитета једне заједнице. Она је место где се обликују понашајни обрасци и где се успостављају друштвене улоге које касније утичу на читаво социјално устројство. Породица има незамењиву улогу у формирању личности. Управо у оквиру породице појединац одраста, развија своје способности и остварује бројне потребе које је тешко или немогуће задовољити ван њеног оквира. Због тога се она често одређује као јединствено окружење у којем човек изграђује свој идентитет и обликује своје животне улоге (Димитријевић, 2014, стр. 239).

У мултиетничким и постконфликтним срединама, попут Косова и Метохије, ова улога породице постаје још израженија, јер породица не делује само као институција приватног живота већ и као фактор очувања колективног идентитета и културног континуитета. Културни обрасци који се преносе кроз генерације у српским заједницама на Косову и Метохији у значајној мери обликују породичне односе. Они се огледају у начину на који се дефинишу брачне улоге, у односима између родитеља и деце, у праксама наслеђивања, али и у механизмима решавања конфликта унутар породице. Припадници ове заједнице снажно истичу свој идентитет староседелаца, заснован на уверењу о дуготрајном присуству на простору Косова и Метохије. Тај континуитет у животу на истој територији условио је дубоку повезаност са земљом, домом, сродством и традицијом, која се сматра непроцењивом вредношћу. Унутрашњи друштвени односи карактеришу затвореност и блиска повезаност; чланови се добро познају, а породичне и суседске улоге често се преплићу. Ова заједница је истовремено представљала етничку, верску и језичку мањину у окружењу са већинским албанским становништвом, што је додатно ојачало њену унутрашњу кохезију и затвореност. Миграције након 1999. године, као и каснији таласи исељавања, оставили су дубоке последице, променили су самоперцепцију

староседелаца, њихов однос према другима и услове у којима се обликују породични и заједнички односи унутар расељене заједнице (Zlatanović, 2022, стр. 3). Иако су ови обрасци дубоко укореењени у традицији, они не остају изоловани од друштвених промена, већ често долазе у колизију са важећим законодавством, посебно у сфери породичног и наследног права. Управо тај судар између обичајног и позитивног права производи одређене правне и друштвене дилеме које заслужују научну анализу.

Истраживање породичних односа у контексту културних образаца важно је из најмање три разлога. Прво, оно омогућава боље разумевање начина на који традиционалне норме утичу на свакодневни живот појединаца и заједница. Друго, истраживање указује на изазове са којима се суочава правни систем када се формално-правна решења не поклапају са стварним друштвеним праксама. Треће, ова анализа има и практични значај, јер резултати могу послужити као основа за креирање политика усмерених на заштиту породице у условима друштвене и правне несигурности (Јанковић, 2020, стр. 254). Методолошки, рад се ослања на мултидисциплинарни приступ. Правна анализа омогућава да се сагледају одредбе важећег законодавства у Републици Србији и њихов однос према обичајном праву, док социолошка перспектива пружа увид у начине на које заједница интернализује и примењује културне обрасце. Компаративни осврт на искуства других постконфликтних средина омогућава шире разумевање овог феномена и стављање косовско-метохијског контекста у глобалнији оквир. Циљ рада је истражити како културни обрасци утичу на породичне односе у српским заједницама на Косову и Метохији, са посебним нагласком на однос између обичајног и савременог законодавства. Посебна пажња биће посвећена анализи патријархалног модела, положају жена и деце унутар породице, као и последицама које настају услед постојања правне несигурности. На овај начин рад настоји да допринесе ширем разумевању односа између традиције и права у сложеним условима какав је косовско-метохијски.

Историјски и друштвени контекст српских заједница на Косову и Метохији

Српске заједнице на Косову и Метохији обликовале су се на пресеку дуго-трајног историјског континуитета и честих политичко-друштвених преображаја. Кључне тачке колективне меморије јесу средњовековни манастири и седишта црквене јерархије, Дечани, Пећка патријаршија, Грачаница и Богородица Љевишка, који су данас део Унеско листе светске баштине и представљају упоришта културног идентитета и просторног укореењивања заједнице (UNESCO, 2025). Савремени положај српске популације одређен је статусом највеће мањинске заједнице и просторној расподели која обухвата

север Косова и низ енклава јужно од Ибра. Ипак, процене бројности и унутрашње структуре морају се читати уз опрез. Попис из 2011. године није спроведен на северу и у значајној мери га је бојкотовала српска заједница у другим општинама, што је довело до спорних и непотпуних података (MRGI, 2025), а недавни попис из 2024. године поново је пратио позив на бојкот, па су бројке подложне ревизији.

Према проценама Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) и Агенције Уједињених нација за избеглице (UNHCR), након 1999. године српска популација на Косову и Метохији чини између 5 и 7% укупног становништва, са већом концентрацијом на северу покрајине и у појединим енклавама јужно од Ибра. После оружаних сукоба и последичних друштвених промена, српска популација је готово у потпуности нестала из урбаних средина, док је мањи број припадника заједнице остао у руралним подручјима, где су временом формиране такозване српске енклаве. На простору северног дела Косова и Метохије (Звечан, Лепосавић, Зубин Поток и северна Косовска Митровица) живи приближно 60.000 Срба. Поред тога, око 89.000 припадника српске заједнице настањено је у око педесет енклава распршених у различитим деловима покрајине, од Метохије и централног Косова, преко подручја Шар-планине, па све до Косовског Поморавља. Ова просторна дисперзија утиче не само на свакодневни живот заједнице већ и на степен њене социјалне и политичке интегрисаности (Milosavljević et al., 2023, стр. 245). НАТО интервенција на Савезну Републику Југославију 1999. године представљала је прекретницу у политичком и безбедносном контексту Косова и Метохије, са дуготрајним последицама по демографску и друштвену структуру српских заједница. Значајан број припадника неалбанских заједница, пре свега Срба, напустио је територију Косова и Метохије, док је велики део и даље у статусу интерно расељених у Републици Србији. Подаци из прве деценије двехиљадитих бележе преко 200 хиљада регистрованих интерно расељених лица са територије Косова и Метохије у Републици Србији, што указује на трајност расељености и њене социјалне последице (Перић, 2025, стр. 94–95).

Социјално-економска права представљају темељ сваког друштва које стреми ка равноправности и социјалној правди, јер обухватају широк спектар потреба и интереса својих грађана. Она се могу разложити на три основне групе. Прва укључује права која се односе на целокупно становништво и гарантују основне услове за живот у оквиру друштва, друга се фокусира на права радно ангажованих особа, као што су права на запослење, адекватне радне услове и социјалну заштиту, док трећа обухвата оне који припадају осетљивим категоријама, као што су жене и мајке, деца, лица са инвалидитетом, мигранти и старије особе, чији статус захтева додатну пажњу и заштиту. Главни циљеви ове групе права могу се свести на два кључна принципа, обезбеђење минималне економске сигурности за све грађане и

омогућавање њиховог пуноправног учешћа у друштвеним токовима. Када држава успева да обезбеди материјалне услове који задовољавају егзистенцијалне потребе, она не само да доприноси економској стабилности, већ истовремено ојачава социјалну укљученост, штити достојанство појединца и омогућава живот у складу са универзалним принципима људског достојанства (Ковачевић-Перић и Мицковић, 2022, стр. 29). Територија Косова и Метохије представља простор изузетног културног, историјског и економског значаја. Вредности које се налазе на овом простору нису ограничене само на материјална богатства и природне ресурсе, већ обухватају и нематеријалну баштину, културне, историјске и духовне вредности које представљају суштински део идентитета региона. Истраживања ових ресурса и вредности воде се деценијама, а након НАТО интервенције 1999. године, питање економског, културног и стратешког значаја Косова и Метохије поново је добило на интензитету. У светлу глобалних конфликта који се често воде ради контроле природних и економских ресурса, овај регион се издваја као простор од високог стратешког интереса. Економски потенцијал и културно благо Косова и Метохије не само да објашњавају интерес великих сила већ и пружају кључне индикаторе мотивације за агресивне политичке и војне интервенције (Петровић, 2025, стр. 156).

Иако културно наслеђе Косова и Метохије представља један од највреднијих ресурса региона, његова заштита дуго је била маргинализована, а ангажовање међународних, државних и невладиних институција често је било фрагментарно, без јасно дефинисаних приоритета и дугорочних стратегија, што је резултирало некоординисаним активностима и недостатком континуитета у спровођењу мера. Још један фактор који је допринео алармантном стању културних споменика јесте то што међународне снаге на Косову и Метохији, попут УНМИК-а и КФОР-а, заштиту културне баштине нису уврстиле међу кључне компоненте стабилизације покрајине. Када би се ова проблематика разматрала, то је било спорадично и једнострано, без свеобухватног и систематског приступа. Догађаји из 2004. године, који су оставили трајне последице на десетине православних споменика, коначно су скренули пажњу међународне заједнице на стварно стање српске културне баштине. Након ових догађаја, обнови уништених и заштити преосталих споменика придодата је значајнија улога, истичући потребу за систематским, координисаним и дугорочним приступом очувању културног наслеђа, као једног од кључних елемената стабилности и интеграције у региону (Јовић-Лazić, 2004, стр. 466). Након сукоба, јачање безбедносних механизма и институционалних оквира није уједначено деловало у свим срединама, па су приступ правди, слобода кретања и употреба језика остали кључне теме праћења (OSCE, 2025, 6. avgust; 2025, 22. oktobar). Догађаји из марта 2004. године додатно су ослабили већ крхке облике међуетничког поверења и продубили социјалну фрагментацију на Косову и Метохији.

На нивоу свакодневног живота, српске заједнице јужно од Ибра карактеришу густе сродничке и комшијске мреже, уз постепене трансформације породичних улога услед рата, миграција и економске неизвесности. Иако су Срби постепено морали да се прилагоде новонасталој ситуацији, то није значајно ублажило осећај несигурности који је произлазио из дуготрајне кризе и нестабилности. Њихова нада да ће положај заједнице бити регулисан тако да Косово и Метохија остану у саставу Републике Србије драстично је уздрмана потписивањем Бриселског споразума. Истовремено, континуирани напори албанских актера да прошире самопроглашену независност на целокупну територију Косова и Метохије, укључујући и северну област, продубили су осећај неизвесности и страх од будућности. Ова дуготрајна тензија и данас обликује свакодневни живот Срба, наглашавајући трајне последице политичких споразума који нису усклађени са очекивањима локалне заједнице (Павловић, 2022, стр. 403). У целини, историјска дубина присуства, симболичка тежина културне баштине и искуство рата и расељености стварају специфичан социјални пејзаж у коме породица и локалне мреже имају изразито интегративну улогу, док демографска неизвесност и неједнак приступ правима остају кључни изазови за одрживи развој заједница.

Традиционални културни обрасци у породичним односима

Традиционални културни обрасци дубоко су укорени у породичним односима српских заједница на Косову и Метохији и представљају основни оквир за формирање личног и социјалног идентитета појединаца. Они се огледају у начину на који се дефинишу улоге унутар породице, дужности чланова породице, као и у систему вредности и норми које регулишу понашање и међусобне односе. У овом контексту, породица није само економска или социјална јединица већ и кључни носилац културне традиције, у којој се преносе језик, обичаји, веровања и ритуали са једне генерације на другу. У традиционалним заједницама породични односи често се заснивају на неписаним правилима која су деценијама, а понекад и вековима, сматрана обавезујућим, уз снажно морално и религијско утемељење које им даје додатни ауторитет унутар заједнице (Мијатовић и Сарафова, 2025, стр. 388).

У српским заједницама на Косову и Метохији, традиционални обрасци укључују јасно дефинисану хијерархију у породици, где родитељи и старији чланови имају ауторитет при доношењу одлука, док се млађи уче поштовању и одговорности. Унутар ове хијерархије, улоге мушкараца и жена често су биле стриктно одређене; мушкарци су преузимали улогу главних пружалаца материјалне сигурности и заштите породице, док су жене биле централне у социјализацији деце и очувању кућног огњишта (Миловановић, 2014, стр.

11). Један од кључних разлога због којих жене свој подређени положај у односу на мушкарце често доживљавају као готово природан произилази из начина социјализације у традиционалним заједницама. Већ у најранијем детињству, кроз породично васпитање и образовне обрасце, уочава се јасна разлика између полова; девојчице се усмеравају ка улогама везаним за породицу и домаћинство, док се дечаци охрабрују да преузимају одговорност и ауторитет, што доводи до интернализације родне неједнакости и њеног прихватања као норме. На тај начин се обликује однос жена према сопственим правима и њиховој улози у заједници (Predojević, 2002, стр. 134).

У специфичним околностима на Косову и Метохији, нарочито после оружаних сукоба, дошло је до снажних друштвених трансформација у којима је питање рода добило нову димензију. Родне улоге нису посматране само као унутрашњи културни образац већ и као средство кроз које се обликују дисциплина, друштвена послушност и васпитнообразовни модели. Истовремено, западни концепт демократије и развоја настојао је да утиче на традиционални систем вредности, што је произвело комплексне напетости између наслеђеног патријархалног поретка и нових идеолошких и политичких образаца (Dobranja i dr., 2024, стр. 10). Иако су савремене промене делимично утицале на флексибилније дефинисање родних улога, основни принципи традиционалног поретка и даље снажно утичу на свакодневни живот и међугенерациску динамику. Наслеђе ових образаца није ограничено само на формалне породичне структуре већ се огледа и у брачним обавезама, начину решавања конфликта, међусобној солидарности и сл. Породица представља примарни канал за пренос вредности као што су оданост, заједништво и не може се посматрати као неутрални простор без друштвених очекивања. Она је једно од централних места у којем се обликују, преиспитују и оспоравају значења онога што заједница сматра вредним и битним (Tomarović i Stanojević, 2024, стр. 113).

Традиционални културни обрасци у породичним односима највидљивије се испољавају у сфери брачних и наследних обичаја, који су вековима обликовали друштвени живот на Косову и Метохији. Свадбени обичаји, на пример, представљају више од приватног чина, јер укључују читаву заједницу и носе снажну симболичку димензију. Сам ритуал венчања често означава прелазак жене из једног домаћинства у друго, чиме се афирмише патријархална представа о мушкарцу као носиоцу породичне линије и имовине. Средином XX века свадбена свечаност трајала је више дана и обухватала бројне предсвадбене и послесвадбене радње. Током времена, поједини ритуали постепено су нестали, док су се други спајали или сводили на симболичне форме. Деведесетих година прошлог века, прослава брака углавном је трајала свега два дана, а након оружаних сукоба 1999. године, у појединим срединама свадбених обреда готово да није било. Ова пракса је готово замрла, поготово у етнички мешовитим местима, да би касније, када је поново оживела, добила облик једнодневних и веома скромних прослава.

Према новијој пракси, довољно је да младић доведе девојку у своју родитељску кућу, где се организује мање окупљање за најужу родбину, чиме заједница прихвата да је брак закључен. Јавно играње, које је некада представљало највидљивији друштвени догађај, често се изоставља или се своди на кратак и формалан чин. У послератним условима избегава се сваки вид истицања, па чак ни свадбена возила више нису украшена, што представља јасан знак промењеног друштвеног амбијента (Златановић, 2012, стр. 91–93). Ове промене сведоче о значајном прекиду у обичајној традицији. Смањење свечаности одражава осећај несигурности, али и тежњу ка прилагођавању новим условима живота. Истовремено, ишчезавање некадашњег обредног богатства указује на губитак једног облика заједничког идентитета, будући да је свадба некада имала улогу симболичке потврде јединства заједнице. Савремени облици, сведени на најнужније радње, показују да се у посебним околностима и породични ритуали мењају, редефинишући притом своје значење и место у друштву.

Наследноправне праксе такође показују утицај традиционалних образаца. Иако савремени правни оквир почива на принципу једнакости полова, дуго је у локалној култури било присутно схватање да мушки наследници имају примат у наслеђивању земље и непокретности, јер се сматрало да су они гарант очувања породичног имена и имовинске целине. У оквиру српске културне традиције дуго је постојало очекивање да се женска деца, посебно сестре, одричу наследног дела у корист браће. У појединим случајевима жене се не одричу само у корист браће већ и у корист пунолетних мушких потомака или чак родитеља оставиоца, како би се избегло касније вођење оставинског поступка и очувала целовитост породичних ресурса. Такав образац понашања, који се вековима преносио као прихватљива друштвена норма, оправдавао се потребом да имовина остане унутар примарне породице и да се њено власништво не *и́ренесе у дру́гу кућу* приликом удаје ћерке. Овај обичај и даље има снажан утицај и неретко се везује мишљење да га жене са нижим степеном образовања прихватају, те да уступају своја наследна права. Идентична је ситуација и код жена са високим образовањем. У таквом систему мајци је приписивана посебна одговорност да код ћерки развија друштвено прихватљиве обрасце, па је њихово инсистирање на једнаким наследним правима често оцењивано као последица *по́грешној васйи́шања*. Обичаји су се, дакле, очували управо у областима које одговарају мушкарцима, док је пракса мираза ишчезла, а идеја да сестре добијају мањи или симболичан део наследства и даље је жива у појединим заједницама (Марјановић, 2024, стр. 1115, 1124). Уочљиво је и да родитељско васпитање наставља да репродукује културно укоренење улоге. Девојчице се традиционално усмеравају на вредности скромности, послушности и бриге за породицу, док се од дечака очекује да развију самосталност, јавну активност и способност управљања породичним ресурсима. На тај начин

породица делује као примарни канал преноса не само моралних и економских већ и родних норми, које дефинишу положај појединца у заједници (Ćeriman, 2019, стр. 404).

Поред положаја жене као наследнице, важно је осврнути се и на њену улогу у случајевима када се јавља као оставилац. Иако позитивно законодавство Републике Србије, у складу са Породичним законом („Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015) и Законом о наслеђивању („Службени гласник РС”, бр. 46/95, 101/2003 – одлука УСРС, 6/2015), омогућава женама пуно право располагања сопственом имовином, у пракси се у традиционалним срединама жене ретко јављају као тестатори. Разлози за то су пре свега културне и социјалне природе. Унутар патријархалног система и даље доминира уверење да је одлука о расподели породичне имовине привилегија мушкарца као носиоца породичне линије. Када жене и сачине завештање, оно се најчешће односи на покретну имовину или предмете личне вредности, док непокретности остају у надлежности мушких потомака. Ова појава указује да је положај жене као оставиоца у великој мери условљен друштвеним нормама и перцепцијом њене улоге унутар породице, што додатно осветљава трајност културних матрица које утичу на примену савременог законодавства (Ђорђевић, 2005, стр. 215).

Ратови, миграције и економска неизвесност последњих деценија додатно су нагласили значај традиционалних културних образаца као механизма за преживљавање и одржавање социјалне кохезије. Укупно посматрано, традиционални културни обрасци у породичним односима не само да обликују унутрашњу динамику породица већ и дефинишу начин на који заједнице функционишу у ширем социјалном и културном контексту. Они представљају основу за разумевање начина на који се одржава идентитет, преносе вредности и организује живот у српским заједницама на Косову и Метохији, чинећи их кључним елементом социјалне структуре и културног идентитета.

Колизија између обичајног њрава и савременог законодавства

Обичајно право представља једно од најстаријих облика регулисања друштвених односа, настало из праксе заједнице и утврђено понављањем, уз шире прихватање као обавезујућег правила (Гавриловић, 2006, стр. 127). Његова снага почива на традицији, на осећају припадности и колективне идентификације, као и на практичним механизмима који су вековима уобличавали породичне, имовинске и наследноправне односе. Са друге стране, савремено законодавство заснива се на писаном праву, формалној процедури и принципима правне сигурности и једнакости. Управо у тачки додира ова

два правна извора јавља се једно од најсложенијих питања у друштвима са снажно укоревеним културним обрасцима, а то је питање колизије између обичаја и позитивног права. Још у византијском праву постојала је подела обичаја на оне који су прихватљиви и оне које је закон искључивао из правне праксе. Док су први, уколико су били рационални и усклађени са позитивним нормама, могли добити судску потврду, други су губили правну снагу због своје противности закону. Ипак, историјско искуство показује да обичајна правила често настављају да живе у друштвеној пракси чак и када су у супротности са важећим прописима. Њихова упорност произилази из саме природе обичајног права, које настаје из заједничког искуства и вредности заједнице, па самим тим ужива висок степен легитимитета. Свако његово поновно призивање у конкретним животним ситуацијама јача уверење да оно представља најпоузданији извор сигурности, али и фактор колективног идентитета и солидарности унутар друштвене заједнице (Станимировић и Дивац, 2023, стр. 31).

У условима где традиционални модели живота још увек чврсто структурирају свакодневицу, као што је случај у појединим деловима Косова и Метохије, обичајна правила не само да постоје паралелно са законским нормама већ их у појединим сферама и надјачавају. Ово се нарочито односи на породично-правну област, где је од давнина постојао устаљен систем правила о склапању брака, улогама мужа и жене, наследним правима и очувању имовине унутар породичне заједнице. Савремени закони, који почивају на концепту индивидуалних права и родне равноправности, често долазе у сукоб са овим нормама које су усмерене на очување заједнице и патрилинеарне структуре. Према Породичном закону („Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015) и Закону о наслеђивању („Службени гласник РС”, бр. 46/95, 101/2003 – одлука УСРС, 6/2015), начело равноправности мушкараца и жена представља једно од темељних начела породичног права. Ови прописи јасно прокламују једнакост у наслеђивању и брачним односима, али њихова примена на терену често остаје ограничена услед снажног утицаја обичајних правила и патријархалних норми. Чињеница да се у пракси и даље примењују поједини елементи обичајног права, у форми тзв. трипартитног модела, не значи да оно има снагу да укине или замени важеће законске норме. Његова примена могућа је само у границама које поставља позитивно право, односно у оном обиму у којем сам законодавац оставља простор за упућивање на обичајна правила (Ђорђевић Црнобрња, 2011а, стр. 290).

Један од најочигледнијих примера колизије огледа се у питању наслеђивања. Позитивно право предвиђа равноправност мушких и женских наследника, али традиционална пракса у бројним срединама и даље фаворизује мушкарце као носиоце породичног имена и имовинске целине. Жене се, чак и када законски имају право на једнак део, често одричу наследства

у корист браће, вођене културним притисцима и уверењем да је њихова економска сигурност обезбеђена брачним заједницом. Право на одрицање од наследства представља законски признату и равноправну могућност за све наследнике, али друштвени и културни оквири у којима се то право најчешће користи откривају дубље неједнакости у мотивима и последицама. У патријархално уређеним заједницама, где традиционални обрасци и даље обликују породичне односе, одрицање жена од наследства у корист мушких сродника често није резултат слободног избора, већ последица социјалног притиска и потребе да се очувају *њородична часћ* и јединство имања.

Пракса, такође, показује да појединци неретко завештавају целокупну имовину ближим сродницима, настојећи да формалним путем потврде правила која потичу из обичајноправне традиције. У већини случајева, целокупна заоставштина била је намењена биолошкој или усвојеној деци, док су у одсуству потомака за наследнике бирали сродници брачног друга, са којима је тестатор одржавао блиске односе. Овакав начин располагања имовином показује да су завештаоци при сачињавању тестамената често следили начела обичајног права, користећи тестамент као средство да судским путем обезбеде пренос имовине на жељене наследнике. Такво поступање често је доводило до тога да поједини наследници остану без свог дела заоставштине или да им наследни удео буде знатно умањен. Завештање је у појединим случајевима служило као средство да оставилац конкретизује своју вољу у складу са обичајноправним начелима, а не ради заобилажења законских правила. Будући да је тестамент примарни основ наслеђивања, законске одредбе о редовном наслеђивању примењују се само када завештање изостане или је делимично неважеће. Ипак, садржај појединих завештања показује да су тестатори често поступали у складу са обичајним схватањима о приоритету мушких наследника, што указује на снажан културни утицај у формирању воље оставиоца.

Као илустрацију наводимо један конкретан пример. Ради се о оставинском поступку у ком је тестатор у дубокој старости (81 година) сачинио тестамент 1956. године. Имао је сина и кћер, па је поделу имовине извршио тако што је кћерки наменио одређене некретнине, и то једну њиву и пашњак, док је остале некретнине и све покретне ствари оставио свом сину (Ђорђевић Црнобрња, 2011δ, стр. 12). Посебно треба истаћи да, у складу са чл. 232–234 Закона о наслеђивању Републике Србије, у заоставштину не улази онај део имовине који су потомци, живећи са оставиоцем у заједници, стекли својим радом и зарадом. У том смислу, случајеви у којима син као члан заједничког домаћинства стиче већи део имовине не представљају нужно неправичну расподелу, већ често одражавају законску и животну логику наслеђивања. У завештању је наглашено да је син живео у заједници са њим и бринуо о њему, док је кћер приликом удаје добила дванаест дуката. Тестатор је притом изричито навео да то представља њен нужни део.

Ова одредба тестаментна, у којој је тестатор навео да се поклон од дванаест дуката, као и део непокретности додељен кћерки, сматра њеним нужним делом, у складу је са чл. 48 Закона о наслеђивању. За случај да оставилац није одредио нужне делове, то би накнадно урадио суд у оставинском поступку, урачунавајући поклоне у наследни удео. Иако нема довољно података о укупној вредности заоставштине, из садржине тестаментна може се уочити културни образац према којем мушки потомак стиче већину непокретности као чувар породичне имовине, док женски потомак добија симболичан део или поклоне у новцу. Такав поступак не мора нужно представљати неправилност, али одражава перзистентан утицај обичајних схватања на тестаментарну праксу. Јасно је да је завешталац, инсистирајући на томе да кћеркин удео представља нужни део, настојао да унапред ограничи њена потраживања и тиме заштити положај сина као главног наследника породичног имања. На тај начин тестатор није само формално изразио своју последњу вољу, већ је тестаментом практично применио обичајноправни модел наслеђивања, паралелно са позитивноправним нормама (Ђорђевић Црнобрња, 2011б, стр. 13).

Слични културно-правни обрасци били су присутни и у другим деловима западног Балкана током XIX и XX века. У Црној Гори, као и у појединим деловима Босне и Херцеговине, дуго су се задржала обичајна правила која су женама ограничавала право наслеђивања непокретне имовине, нарочито земље. Иако су се законодавни системи ових области постепено усклађивали са савременим принципима једнакости, у пракси су традиционални модели наслеђивања и даље имали снажан утицај на понашање породица. Ови примери показују да је феномен наслеђивања по мушкој линији био дубоко укореван у ширем културном контексту западнобалканских друштава, па се слични механизми могу препознати и у српским заједницама на Косову и Метохији, нарочито у сеоским и традиционално организованим срединама. Жена се посматрала као субјект који посредством брака прелази из једне породичне заједнице у другу, што суштински умањује њена наследно-правна овлашћења (Ashtalkovska Gajtanoska, 2017, стр. 612). У црногорским племенским заједницама завештање је било ретко, али тамо где се јављало, углавном је служило као средство да се очува јединство породичног имања у рукама мушког наследника. Уколико би тестатор имао и синове и кћери, кћери су добијале поклоне у стоку или новцу приликом удаје, а тестаментом се наглашавало да је „женски део” тиме испуњен. У случају одсуства мушких наследника, тестатори су често бирали мушке рођаке. У народном дискурсу често се чује сентенца по којој је женско дете, дете за другу кућу, што осликава дубоко укоревано уверење да женско потомство рачуна на статус госта у родитељској кући, односно, бира се став да имовина припада мушким члановима тј. браћи, док се женски удео третира као мање релевантан. Иако Закон о наслеђивању у Црној Гори формално обезбеђује

једнака права за жене и мушкарце, породични и друштвени притисци често приморавају жене да се одрекну свог дела наследства, како би се очувала част породице и заједничка имовина (Krcić, 2025).

У Босни и Херцеговини, и у Републици Српској и у Федерацији, није забележено одступање од обичајног права, које се чак протеже и до дана данашњег, мада мањим интензитетом. У муслиманским заједницама у Босни и Херцеговини током XIX и почетком XX века имовински и наследни односи решавани су у складу са шеријатским нормама. Иако је право жене на сопствену имовину било нормативно признато, такви примери у пракси били су веома ретки. Женска права у овој области била су условљена дужношћу послушности мужу, а непоштовање те обавезе могло је повлачити и физичке санкције. Услед тога, самостално располагање имовином било је више теоријска могућност него реалност. Данас шеријат није део позитивноправног система Босне и Херцеговине, али његова правила и даље живе као део обичајноправне праксе у појединим срединама.

Код православног становништва примењивани су канонско право и византијско-римска традиција брачног имовинског режима. У наследним односима преовладавао је тзв. словенски тип наслеђивања, према којем су и мушки и женски потомци могли бити наследници, али су мушкарци у пракси имали предност. Тај модел је временом постао саставни део културног наслеђа и друштвене свести. Иако је након Другог светског рата законодавство увело равноправност полова, дубоко укореењена пракса да имовина остаје у рукама синова није се лако мењала. Чак и у ситуацијама када су позитивни прописи изједначили права кћери и синова, жене ретко траже свој део, док су очеви најчешће сматрали да су своју обавезу према кћерима испунили давањем мираза (Mišić, 2021, стр. 15–17).

Код Албанаца је постојао снажан утицај Кануна. Према том обичајном праву, жене су у потпуности искључиване из наследства, осим у изузетним ситуацијама када није било мушких наследника. Једна значајна изузетност у оквиру обичајног права била је институција тзв. *заклейих девица* (алб. *Burrnesha*, енгл. *sworn virgin*), која је позната у албанским заједницама, нарочито у планинским пределима Динарида. У ситуацијама када у породици није постојао одрасли мушки члан способан да управља домаћинством, обичај је допуштао да жена преузме мушку друштвену улогу. То је понекад била лична одлука, често породична, донета још у детињству, а у одређеним случајевима девојка је прихватала тај положај и да би избегла удају, што је омогућавало очување части обе породице. Те *заклейе девице* постајале су главе домаћинства, обављале су тежи ручни рад, организовале породичне послове, надгледале васпитање деце и у условима традиционалног кодекса части могле су преузимати и одговорност за освету. Статус је долазио и са пуним спектром права која су иначе припадала мушкој глави породице, укључујући и право на наслеђивање (Rath Boşca, 2023, стр. 114). Феномен

заклейих девица није забележен искључиво међу албанским племенима, већ се јављао и у појединим деловима Црне Горе, где су тзв. *виџине* презимале обавезе и статус мушкараца у оквиру породичне заједнице, чиме су стицале и наследна права.

Други извор сукоба јавља се у сфери брачних односа. Обичајно право дуго је толерисало, па и подстицало склапање бракова у оквиру ширих родбинских или племенских заједница, често уз минималан утицај самих супружника на избор партнера. Савремено законодавство, напротив, инсистира на слободној вољи и равноправности брачних другова, те изричито санкционише принудне и малолетничке бракове. Ипак, пракса показује да у неким срединама обичајна правила и даље имају предност, чиме се доводи у питање ефикасност правног система и његова способност да заштити основна људска права.

Посебно је важно уочити да колизија између обичајног и савременог законодавства није увек отворени сукоб, већ да често поприма облик тихог отпора. Заједнице које чувају традиционалне норме формално прихватају закон, али у свакодневној пракси настављају да примењују обичајна правила. Тако долази до двоструког система вредности, званични, писани закон постоји на нормативном нивоу, док обичајни модел наставља да управља реалним односима. Тешко је очекивати да ће се грађанска права и законске одредбе доследно спроводити уколико не дође до промене у начину на који сами носиоци права доживљавају свој наследни положај и улогу у породичним односима (Ђорђевић Crnobrnja, 2009, стр. 111–112). Узроци оваквих колизија налазе се не само у снази традиције већ и у ограниченим институционалним капацитетима државе. Тамо где институције немају снажан утицај, заједница постаје једини гарант друштвеног поретка, а обичајно право делује као примарни регулатор. Последица је ситуација у којој појединац, уколико се позове на своја законска права, ризикује осуду и изолацију унутар заједнице. Тако се законска заштита формално нуди, али у пракси често остаје недостижна.

Решење ове проблематике не дешава се у потпуном укидању обичајног права, јер оно представља део културног идентитета и механизам очувања заједнице. Уместо тога, неопходан је процес хармонизације, односно, постепено усклађивање обичајних правила са принципима савременог законодавства. Посебно важан инструмент у овом процесу може бити образовање млађих генерација, које су подложније променама и које могу да постану носиоци нових културних образаца. Колизија између обичајног и савременог законодавства, стога, није само правно питање већ и друштвени феномен који се огледа у сложеним односима традиције и модерности, појединца и заједнице, колективних вредности и индивидуалних права. Докле год постоји празнина између закона *на њајиру* и стварног живота у заједници, та колизија ће представљати изазов за правни систем.

Закључак

Однос између културних образаца и савременог законодавства на Косову и Метохији показује дубоко укоренењу тензију између обичајних правила и правних норми заснованих на принципима људских права и равноправности. Док модерни законски оквири инсистирају на слободној вољи, равноправности полова и заштити најосетљивијих категорија, у пракси често долази до тихог отпора локалних заједница, у којима се обичај и даље посматра као примарни извор права. Чињеница је да обичајно право није пука архаичност већ живи део културног идентитета и друштвене кохезије. Управо због тога, сваки покушај његовог потпуног потискивања био би не само нереалан већ и друштвено дестабилизујући. Обичаји су се преносили као вредносни и нормативни оквир без обзира на географско премештање становништва или на промене политичких режима. У српској традицији нарочито је изражен принцип поштовања ауторитета старијих, што се, у различитим облицима, одржало до данас. У мањим и затворенијим срединама и даље је присутан модел породичне организације у којем *глава куће* има главну реч, а његова одлука прихвата се као обавезујућа за све чланове. Тај модел, иако у одређеној мери у супротности са савременим концептом равноправности и индивидуалних права, представља механизам очувања заједнице и њеног културног идентитета. Исти образац може се уочити и у области наследног права, где је током дугог историјског периода женско дете било учено од најранијег узраста да нема стварно право на наследство, јер се, удајом, удаљава из куће. Такав став је дубоко укоренењен у традиционалној свести и често се преноси као правило понашања, без обзира на чињеницу да савремено законодавство јасно прописује равноправност мушке и женске деце у погледу наслеђивања. Пракса показује да чак и у савременим условима, када су жене све више правно и друштвено освешћене по питању својих права, овај обичајни образац и даље делује. Жене се неретко добровољно одричу свог наследног дела у корист брата или другог мушког сродника, образлажући такав чин поштовањем породичне традиције и воље старешине куће.

Хармонизација обичајног и савременог права није само правни или културни задатак – то је политичко и цивилизацијско питање. Његов исход ће одредити не само степен заштите људских права на Косову и Метохији већ и будућност друштвене кохезије и стабилности у ширем региону. Ако правни систем остане немоћан пред снагом традиције, ризикује да изгуби легитимитет. Ако пак успе да препозна и уважи културне специфичности, а истовремено их постепено усмери ка универзалним принципима правде и равноправности, он може постати моћан инструмент друштвеног напретка.

Зато порука овог рада гласи да обичај и савремени закон не морају бити непомирљиви антагонисти. Кроз дијалог, едукацију и институционалну

подршку могу се преобликовати у комплементарне системе који ће, уместо искључивања и дискриминације, афирмисати правну сигурност, једнакост и достојанство сваког појединца. Само тако ће се створити услови у којима ће се културно наслеђе чувати, а истовремено омогућити пуна заштита основних људских права, што је крајњи циљ сваког савременог правног поретка.

Литература

- Гавриловић, Д. (2006). Правни народни обичаји (обичајно право) код Срба. *Годишњак за социологију*, 2, 127–137.
- Димитријевић, С. (2014). Породица као агенс социјализације у транзиционом друштву (социолошки аспект). *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIV (1), 237–247. <https://doi.org/10.5937/zrffp44-5903>
- Ђорђевић, Ј. (2005). Полна припадност и наслеђивање. *Гласник Етнографског института САНУ*, LIII, 213–222.
- Ђорђевић Црнобрња, Ј. (2011a). *Наслеђивање између обичаја и закона*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ђорђевић Црнобрња, Ј. (2011b). Тестаментално наслеђивање – само правна осмоза?. *Гласник Етнографског института САНУ*, LIX (2), 7–17.
- Закон о наслеђивању. „Службени гласник РС”, бр. 46/95, 101/2003 – одлука УСРС, 6/2015.
- Златановић, С. (2012). Свадба, традиционални женски костим и идентитетски дискурси српске заједнице југоисточног Косова. *Гласник Етнографског института САНУ*, LX (2), 89–105.
- Јанковић, П. (2020). Улога породичног законодавства у заштити породице. У: N. Macanović (ur.), *Porodica i savremeno društvo – izazovi i perspektive: zbornik radova* (str. 253–264). Banja Luka – Beograd: Centar modernih znanja – Resursni centar za specijalnu edukaciju. <https://centarmodernihznanja.com/zbornik-v-compressed.pdf>
- Ковачевић-Перић, С. и Миџовић, М. (2022). Остваривање социјално-економских права расељених и прогнаних са Косова и Метохије. *Радно и социјално право*, XXVI (2), 25–45.
- Марјановић, М. (2024). Традиционалистичко-идентитетски образац у наслеђивању код Срба на северу Косова и Метохије. *Социолошки преглед*, LVIII (4), 1114–1143. <https://doi.org/10.5937/socpreg58-55080>
- Мијатовић, М. и Сарафова, Н. (2025). Утицај културних традиција на остваривање породичних права на Косову и Метохији. *Баштина*, 65, 385–400. <https://doi.org/10.5937/bastina35-55925>
- Миловановић, И. (2014). Свакодневица жена у постратној породици – случај севера Косова и Метохије. *Социолошки годишњак*, 9, 7–22. <https://doi.org/10.5937/SocGod1409007M>
- Павловић, А. (2022). Срби у Косовској Митровици: континуитет „заробљене” свакодневице. *Баштина*, 57, 391–408. <https://doi.org/10.5937/bastina32-38173>
- Перић, С. (2025). Остваривање социјално-економских права Срба и неалбанског становништва на Косову и Метохији – између идеје и идеологије. У: С. Перић

- (ур.), *Праћење сјања људских љрава на Косову и Метохији* (стр. 93–123). Косовска Митровица: Правни факултет.
- Петровић, Д. (2025). Економска права на Косову и Метохији – између могућности и реалности. У: С. Перић (ур.), *Праћење сјања људских љрава на Косову и Метохији* (стр. 149–162). Косовска Митровица: Правни факултет.
- Породични закон. „Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.
- Станимировић, В. и Дивац, У. (2023). Обичајно и позитивно право у Србији. *Архив*, 118 (4), 27–64. <https://doi.org/10.5937/adpn2304027S>
- Ashtalkovska Gajtanoska, A. (2017). The daughter who gave up her inheritance: Ethnography of women's inheritance rights and their application in contemporary Macedonian context. *Етно-антрополошки проблеми*, 12 (2), 603–618. <https://doi.org/10.21301/eap.v12i2.12>
- Ćeriman, J. (2019). The limits of individualizing parenthood in Serbia: Study of gender socialization of children. *Philosophy and Society*, 30(3), 321–462. <https://doi.org/10.2298/FID1903399C>
- Dobranja, D., Jahaj, R. i Loshaj, J. (2024). *Rodna analiza: višestruki pregled rodne pravde na Kosovu*. Priština: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Dorđević Crnobrnja, J. (2009). Legal inheritance in the domain of ideal and real. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 57 (2), 111–121. <https://doi.org/10.2298/GEI0902111D>
- Jović-Lazić, A. (2004). Protection of cultural heritage in Kosovo and Metohija. *Međunarodni problemi*, 56 (4), 465–489.
- Krcić, J. (2025, 8. avgust). Odricanje od nasljedstva u korist drugog. *Iure et facto*. <https://iure-et-facto.me/pravni-kutak/odricanje-od-nasljedstva-u-korist-drugog>
- Milosavljević, S., Medojević, J., & Valjarević, A. (2023). Changes in the ethnic structure of the population of AP Kosovo and Metohija settlements 1948–2022. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 103 (1), 237–256. <https://doi.org/10.2298/GSGD2301237M>
- Miškić, M. (2021). Nasljedna prava žena u Bosni i Hercegovini. *Srpska pravna misao*, 54 (1), 9–22. <https://doi.org/10.7251/SPMSR2154009M>
- MRGI. (2025, 3. avgust). Minority Rights Group International. *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples – Kosovo: Serbs*. <https://www.refworld.org/reference/countryrep/mrgi/2018/en/121744>
- OSCE. (2025, 6. avgust). Organization for Security and Co-operation in Europe. *Community Rights Assessment Report – 5th Edition*. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/493681.pdf>
- OSCE. (2025, 22. oktobar). Organization for Security and Co-operation in Europe. *Mission in Kosovo*. <https://www.osce.org/mission-in-kosovo>
- Predojević, J. (2002). Tradicionalni bračni i porodični odnosi albanskog stanovništva sa Kosova i Metohije u svetlu zakonika Ljeke Dukadinija. *Stanovništvo*, 1–4, 129–144.
- Rath Bošca, L.-D. (2023). Succession rights of the surviving spouse in the law of Republic of Albania. *AGORA International Journal of Juridical Sciences*, 17(2), 113–117.
- Tomanović, S. i Stanojević, D. (2024). *Sociologija porodičnog života*. Beograd: Filozofski fakultet – Institut za sociološka istraživanja.
- UNESCO. (2025, 3. avgust). UNESCO World Heritage Convention. *Medieval Monuments in Kosovo*. <https://whc.unesco.org/en/list/724/>
- Zlatanović, S. (2022). Everyday practices of gender in the Serbian community of post-war South-East Kosovo. *Genealogy*, 6, 78–97. <https://doi.org/10.3390/genealogy6040078>

Marina D. PETROVIĆ

Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić
Leposavić (Serbia)

The Influence of Cultural Patterns on Family Relations in Serbian Communities in Kosovo and Metohija

Summary

The family, as the basic social unit, plays a central role in transmitting cultural patterns and value systems across generations. In Serbian communities in Kosovo and Metohija, this process is shaped by complex historical, political, and security circumstances that influence the stability and functioning of family relations. The paper examines the impact of traditional cultural patterns on the formation of marital, parental, and inheritance relations, with particular emphasis on the tension between customary law and contemporary legislation.

The research adopts a multidisciplinary approach combining legal and sociological analysis. The legal perspective provides insight into the principles of Serbian family and inheritance law, while the sociological dimension examines how these norms are internalized and practiced within local communities. The study also incorporates comparative perspectives from other post-conflict societies in order to situate the Kosovo and Metohija context within a broader framework of social transformation.

The findings indicate that patriarchal cultural models remain deeply embedded in social life and continue to shape gender roles, family authority, and inheritance practices. Despite formally established legal equality, traditional norms often prevail in everyday practice, particularly in inheritance relations, where women frequently renounce their legal rights in favor of male relatives. The persistence of such practices reveals a tension between law and tradition, highlighting the challenges faced by the legal system in promoting gender equality and social justice.

The paper concludes that harmonizing customary and modern legal norms requires a gradual and culturally sensitive approach grounded in education, institutional support, and respect for local identity. Such an approach would enable the preservation of cultural heritage while ensuring the protection of fundamental human rights, which remains essential for the sustainable development of Serbian communities in Kosovo and Metohija.

Keywords: cultural patterns; family relations; Kosovo and Metohija; customary law; social change; sociology of law.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).